

УДК 376.36

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-1-55>**Наталія ВОЗЧИКОВА,**

orcid.org/0000-0002-0900-4417

аспірант кафедри психокорекційної педагогіки та реабілітології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) natasha.vozchicova@gmail.com

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ З УСКЛАДНЕННЯМИ РОЗВИТКУ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У науково-оглядовій статті проаналізовано сучасні зміни в дошкільній освіті та тенденції до запровадження заходів і програм з раннього виявлення та корекції порушень у розвитку. Виокремлено проблематику формування навичок комунікації та її складових у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку. Проаналізовано сучасний стан вивчення проблематики формування комунікативної діяльності у дітей раннього і дошкільного віку з унормованим та дизонтогенетичним розвитком. Виокремлено авторські дефініції «передкомунікативні вміння і навички», «базові комунікативні вміння і навички», «діти з ускладненнями розвитку» та розкрито їх сутність. Наголошено на тому, що діти з ускладненнями розвитку – це діти віком до 3 років, які мають високу ймовірність відставання у фізичному та (або) психомовленнєвому розвитку за відсутності ранньої комплексної корекційно-розвиткової підтримки. Проаналізовано шкідливий вплив екзогенних та ендогенних факторів у пренатальному, інтранатальному та постнатальному періодах життя дитини. Доведено припущення про те, що спираючись на перші ознаки дизонтогенезу, вже на першому році життя дитини з ускладненнями розвитку є можливість прогнозувати виникнення у неї можливих порушень в тому числі порушень комунікативної діяльності. Зроблено ґрунтовний аналіз дефініцій «комунікативна діяльність», «комунікативна потреба», «передкомунікативні вміння і навички», «базові комунікативні вміння і навички». Визначено рівні та показники унормованого комунікативно-мовленнєвого розвитку. Проаналізовано дизонтогенетичний аспект розвитку передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку.

Ключові слова: комунікативна діяльність, спілкування, передкомунікативні навички, базові комунікативні навички, діти раннього віку, ускладнення у розвитку.

Natalia VOZCHIKOVA,

orcid.org/0000-0002-0900-4417

Graduate student at the Department of Psychocorrectional Pedagogy and Rehabilitation
Ukrainian State Mykhailo Drahomanov University
(Kyiv, Ukraine) natasha.vozchicova@gmail.com

FORMATION OF COMMUNICATIVE ACTIVITY IN CHILDREN OF EARLY AGE WITH DEVELOPMENTAL DIFFICULTIES AS A PROBLEM OF THE MODERN SPECIAL EDUCATION SYSTEM

The scientific survey analyzed daily changes in preschool education and trends in the development of approaches and programs from early detection and correction of developmental disorders. The problem of developing communication skills and storage skills in early age children with complex development is reinforced. The current state of development of the problem of the formation of communicative activity in children of early and preschool age with normalization and dysontogenetic development has been analyzed. The author's definitions «pre-communicative abilities and skills», «basic communicative abilities and skills», «children with developmental delays» and their essence are revealed. It has been agreed that children with developmental disabilities – those under 3 years of age – are likely to experience a high level of improvement in physical and (or) mental development due to early comprehensive correction but-rotational support. The gradual influx of exogenous and endogenous factors in the prenatal, intranatal and postnatal periods of a child's life has been analyzed. It has been said that there are signs of dysontogenesis in the first years of life, even in the first life of a child with complex development, it is possible to predict her possible disorders. including disruption of communication activities. An in-depth analysis of the definitions «communicative activity», «communicative need», «pre-communicative abilities and skills», «basic communicative abilities and skills» has been completed. The indicators of normalized communicative and mental development were identified. The dysontogenetic aspect of the development of pre-communicative and basic communicative abilities and skills in early age children with improved development has been analyzed.

Key words: communicative activity, communication, pre-communicative skills, basic communicative skills, young children, developmental complications.

Постановка проблеми. Сучасні зміни в дошкільній освіті та тенденції до запровадження заходів і програм з раннього виявлення та корекції порушень у розвитку зумовлюють наявність проблематики прогнозування перспектив розвитку кожної дитини, починаючи з грудного віку та періоду раннього дитинства. Питання ранньої корекційної допомоги на сьогодні входить в коло надзвичайно актуальних, оскільки частка здорових новонароджених з кожним роком суттєво знижується, внаслідок чого до 80% новонароджених є фізіологічно незрілими, а близько 70% – мають перинатальну патологію. Діти з органічним ураженням ЦНС становлять найчисленнішу групу серед дітей з інвалідністю, порушеннями розвитку або ризиком їх виникнення. Наслідками порушень функціонування вищих психічних функцій є затримка появи психічних новоутворень та якісна своєрідність усіх видів дитячої діяльності (Манько, 2014).

Особливу групу складають діти з ускладненнями розвитку віком до 3 років, які мають високу ймовірність відставання у фізичному та (або) психомовленнєвому розвитку за відсутності ранньої комплексної корекційно-розвиткової підтримки. Ускладнення у розвитку позначають стан, при якому відхилення від онтогенезу достатньо виражені в силу різних причин, насамперед нейрофізіологічного та психолого-педагогічного характеру, але тип порушеного розвитку ще не визначений.

Очевидним є той факт, що у світлі сучасних тенденцій до вивчення питань дизонтогенетичного розвитку дітей раннього віку, актуальною стає проблематика вивчення порушень формування комунікативної функції саме у період раннього дитинства. Зважаючи на те, що порушення комунікативної функції є характерною особливістю психічного дизонтогенезу дітей раннього віку з ускладненнями розвитку, формування передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей даної нозологічної групи є провідним аспектом корекційно-розвиткової діяльності вчителя-логопеда та корекційного педагога. Саме тому проблема формування навичок комунікації та її складових у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку потребує ґрунтовного дослідження і практичного розв'язання.

Аналіз досліджень. Вивчення особливостей розвитку дітей раннього віку розглядалося науковцями в різних аспектах: психологічному (Є. Соботович, Л. Федорович, М. Шеремет, С. Федоренко, Д. Шульженко, К. Крутій, А. Богуш, Н. Манько, Л. Ханзерук), педагогічному (Д. Шульженко, В. Тарасун, М. Шеремет), лінгводидактичному

(Є. Соботович, Л. Федорович, М. Шеремет, С. Федоренко, Д. Шульженко, К. Крутій, А. Богуш, Н. Манько), нейрофізіологічному (С. Мироннова, М. Шеремет, Д. Шульженко, Н. Пахомова, В. Синьов, Є. Синьова, Д. Супрун, С. Федоренко, Л. Фомічова, А. Шевцов).

У дослідженнях К. Крутій та Н. Манько наводяться критерії оцінки унормованого розвитку довербальних вмінь і навичок у дітей раннього віку, що дозволяє виявити групу ризику у сфері комунікативно-мовленнєвої недостатності.

М. Шеремет вбачає вирішальну умову виникнення комунікативної функції у дитини через наявність потреби у новому, тобто мовленнєвому способі спілкування і в оволодінні засобами, необхідними для цього.

Д. Шульженко наголошує на надзвичайній важливості раннього етапу корекційної роботи і розглядає його як складову стратегії корекційно-педагогічного впливу і головну умову ефективної компенсації порушень у розвитку, а також попередження виникнення більш складних інтелектуальних, емоційних, вольових, регуляторних, мовленнєвих та особистісних вад (Шульженко, 2004).

В роботах Е. Данілявічюте, С. Коноплястої, М. Шеремет та ін. доведено, що порушення формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності негативно впливає на всі сторони особистості дитини: ускладнюється розвиток пізнавальної діяльності (С. Конопляста, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Синьов, М. Супрун), порушуються всі форми спілкування та міжособистісної взаємодії (Д. Шульженко, К. Крутій, А. Богуш та ін.).

Мета статті – розкрити проблематику формування комунікативної діяльності у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку

Виклад основного матеріалу. Сучасні соціально-економічні умови в Україні визначають необхідність удосконалення змісту спеціальної освіти з врахуванням потреб суспільства, спрямованих не тільки на всебічний розвиток особистості з порушенням психофізичного розвитку, а й на своєчасне виявлення даних порушень у дітей (Черніченко, 2020: с. 11).

Діти раннього віку (особливо діти до року) знаходяться поза увагою центрів комплексної реабілітації та інклюзивно-ресурсних центрів, оскільки переважно спостерігаються в дитячих поліклініках, де на даний час не передбачена поглиблена психолого-педагогічна діагностика і комплексна реабілітація. А отже, поза увагою закладів, що надають корекційно-розвиткові послуги залишаються діти раннього віку з різними клінічними синдромами: гіпо- і гіперзбудливістю, гіпертен-

зійно-гідроцефальним синдромом, церебрастенічним синдромом, синдромом мінімальної мозкової дисфункції тощо.

У науково-методичній літературі та нормативно-правовій документації регламентовано різні формулювання на позначення патологічних процесів чи патологічних змін в організмі у зв'язку із хворобами, травмами або їх наслідками, вродженими чи набутими порушеннями у розвитку, які є причинами різних ступенів обмеження життєдіяльності. Відносно категорії дітей дошкільного віку, зазвичай, використовуються наступні дефініції: діти з інвалідністю, діти групи ризику, діти з особливостями психофізичного розвитку, діти з особливими освітніми потребами, але, на наш погляд, вони не достатньо повно розкривають дизонтогенетичний аспект розвитку психічної сфери дітей віком від народження до трьох років.

В межах нашого дослідження серед вікової групи «діти раннього віку» нами виділено в окрему категорію дітей з ускладненнями розвитку і розроблено авторське бачення даної дефініції. «Ускладнення у розвитку» у нашому розумінні – це поліморфна група порушень нервово-психічного розвитку різного генезу, обтяжених низкою патопсихологічних станів та дизонтогенетичних ознак, зумовлених шкідливим впливом екзогенних та ендогенних факторів у пренатальному, інтранатальному та постнатальному періодах життя дитини.

До дітей раннього віку з ускладненнями розвитку належать діти, патологія розвитку яких зумовлена:

1. В пренатальний період: хромосомними аномаліями (синдром Дауна, синдром Клайнфельтера, синдром Шерешевського-Тернера); генетичними захворюваннями – йдеться, передусім, про метаболічні захворювання (фенілкетонурія, галактоземія, фруктозурія, синдром кленового сиропу, амавротична ідіотія), а також про мікроцефалію справжню; інфекційними захворюваннями, на які хворіє матір під час вагітності (особливо її перший триместр): вірус герпесу, краснуха, цитомегавірус, сифіліс, токсоплазмоз, вірусний гепатит: гемолітичною хворобою новонароджених через імунологічний конфлікт внаслідок несумісності крові матері та дитини за еритроцитарними антигенами: ендокринопатією (діабет, порушення функцій щитоподібної залози); перебуванням батьків у радіоактивній зоні; алкогольними (токсичними) ураженнями ембріону та плоду.

2. В інтранатальний період: аномаліями пологової діяльності (передчасність, слабкість, чи дискоординованість пологової діяльності, стрімкі

пологи): дистресом плоду, гіпоксією та асфіксією новонароджених різного ступеню; внутрішньочерепними родовими травмами, травмами спинного мозку та периферичної нервової системи; морфологічною та функціональною незрілістю внаслідок недоношеності різного ступеню.

3. В постнатальний період: гіпотеріозом (ендокринопатією); мікроцефалією: гідроцефалією; травматичними ураженнями центральної нервової системи; інфекційними захворюваннями нервової системи (менінгіти, енцефаліти, мієліти, неврологічні прояви ВІЧ-інфекції); екзогенними інтоксикаціями ЦНС: епілепсією й епілептиформними нападами (Шульженко, 2004).

Провідними науковцями у галузі спеціальної освіти висунуто і доведено припущення про те, що спираючись на перші ознаки дизонтогенезу, вже на першому році життя дитини з ускладненнями розвитку є можливість прогнозувати виникнення у неї можливих порушень. в тому числі порушень комунікативної діяльності.

Ми погоджуємося з діяльнісним тлумаченням спілкування і в нашому дослідженні розглядаємо комунікативну діяльність як діяльність спілкування, яка важлива для соціально-психологічного нормативного становлення індивіда упродовж усього життя починаючи з першого року. Тобто у цьому дослідженні терміни «спілкування» і «комунікативна діяльність» вживаються як синонімічні (Мартиненко, 2016: 15).

Важливим аспектом у психологічному вивченні діяльності спілкування є виділення та диференціація її різновидів, визначення їх значущості у різних сферах і на різних етапах вікового розвитку (Мартиненко, 2016: 20).

У контексті нашого дослідження суттєвим ми виокремили шість закономірностей засвоєння мови, обґрунтованих Л. Федоренко: залежність здатності до сприймання рідної мови від натренованості м'язів органів мовлення дитини; зв'язок розуміння змісту мовлення від засвоєння дитиною лексичних та граматичних мовних значень різного ступеня узагальненості; залежність засвоєння виразності мови від розвитку в дитини сприйнятливості до засобів виразності; розвитку почуття мови; залежність засвоєння психічного мовлення від розвитку координації між усним та писемним мовленням; залежність темпів збагачення мови від ступеня удосконаленості структури мовленнєвих навичок (Мельник, 2016).

Комунікативна потреба, як одна з вихідних функцій спілкування, полягає в організації спільної з іншими людьми діяльності для активного пристосування до навколишнього світу, що перед-

бачає і його перетворення. Отже, у людини існує життєво важлива необхідність у спілкуванні: адже для ефективної спільної діяльності важливо, щоб комуніканти не тільки добре знали, а й адекватно оцінювали себе та оточуючих. Ця обставина і визначає виникнення у них потреби в пізнанні й оцінці один одного і самих себе. Одночасно спілкування створює можливості для відображення будь-яких людських якостей завдяки тому, що предметом його є інша людина як суб'єкт і в ході активного спілкування на нього спрямована інтенсивна психічна активність партнерів (Мартиненко, 2016: 26).

Комунікативна діяльність дітей раннього віку з ускладненнями розвитку має низку специфічних ознак, зумовлених віковими, біологічним та соціально-психологічними чинниками. Зважаючи на затримані темпи формування вербальних і невербальних засобів спілкування, особливості протікання психічного дизонтогенезу у дітей раннього віку та його проявів в зоні актуального розвитку, в контексті нашого дослідження виникла потреба виокремлення авторських дефініцій «передкомунікативні навички» та «базові комунікативні вміння і навички» серед інших компонентів комунікативної діяльності.

Під передкомунікативними навичками ми розуміємо передумови до розвитку комунікації у вигляді специфічного процесу обміну інформацією, зумовленого потребою дитини у міжособистісному спілкуванні, прагненням до взаємодії та сумісної діяльності шляхом використання передмовленневих вокалізацій і експресивно-мімічних засобів спілкування в якості комунікативних сигналів.

Розвиток передкомунікативних навичок у нашому розумінні – це умовно-рефлекторний процес, при якому у процесі спілкування дорослого і дитини утворюються мовленнєві зв'язки, які зміцнюються шляхом рефлекторного повторення. Формування передкомунікативних навичок розпочинається з формування когнітивного та сенсомоторного забезпечення мовленнєвих актів. Завдяки цьому дитина оволодіває конвенціональними формами звукової комунікації з використанням супraseгментарних, просодичних та/і сегментарних мовленнєвих засобів. Відповідно саме у період домовленнєвого розвитку формуються основи базових комунікативних навичок.

Під базовими комунікативними вміннями і навичками ми розуміємо здатність дитини до реа-

лізації комунікативної потреби у самотійно чи опосередковано організованій ситуації комунікативної взаємодії шляхом використання елементарних мовленнєвих шаблонів чи синтаксичних моделей, засвоєних в процесі ситуативно-особистісного спілкування.

З урахуванням вікових нормативів формування комунікативної функції в онтогенезі, до порушень передкомунікативних та базових комунікативних вмінь і навичок у дітей раннього віку з ускладненнями розвитку нами віднесено: пізня поява лепету, переважне використання однієї групи звуків у мовленні, недостатній стан сформованості (або відсутність) потреби у спілкуванні; відсутність мотивації і цілеспрямованості в спілкуванні з дорослим і однолітками; грубе порушення мовленнєвих засобів спілкування, їх бідність і недостатня зв'язність; домінування ситуативно-ділової форми спілкування; характерні фонетичні розлади; порушення мовленнєвих і невербальних засобів комунікації, а також невміння обирати їх задля конкретного спілкування; недорозвинення діалогової навички; невміння планувати зміст своєї участі у спілкуванні; труднощі встановлення контакту і коригування напрямів, стилю, методів спілкування і способів взаємодії тощо.

Отже, формування і розвиток комунікативної діяльності дітей раннього віку з ускладненнями розвитку передбачає не лише засвоєння ізольованих мовних одиниць, а й формування цілісної інтегрованої мовленнєвої діяльності, що має свою мотивацію і комунікативну мету й забезпечується складними комплексами мовленнєвих та комунікативних вмінь і навичок (Возчикова, 2014).

Висновки. Відповідно до специфіки та описаних труднощів у формуванні комунікативної діяльності дітей раннього віку з ускладненнями розвитку, очевидним є те, що потрібним є концептуально новий міжгалузевий підхід для забезпечення максимального використання потенційних можливостей дітей вищезазначеної категорії, починаючи саме з раннього віку, що уможливить їх інтеграцію у сучасні освітні умови України. На наше стійке переконання саме сучасний міжгалузевий підхід забезпечення ранньої корекційно-розвиткової допомоги може бути реалізований у змісті комплексного міжгалузевого корекційно-розвиткового супроводу із моменту визначення перших ознак дефіцитарності розвитку складових компонентів комунікативної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Возчикова Н.В. Формування комунікативної компетентності у старших дошкільників із дитячим церебральним паралічем засобами комунікативних вправ. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ. 2014. Вип. 25. С. 18–26.

2. Манько Н.В. Абілітаційна та корекційно-розвивальна робота з дітьми раннього віку із органічними пошкодженнями ЦНС. Педагогічні науки: зб. наук. пр. Київ. 2014. № 65 (Том 1). С. 407–413.
3. Мартиненко І.В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення: монографія. Київ: ДІА. 2016. 304 с.
4. Мельник І., Реснянська У. Розвиток мовлення дітей раннього віку із затримкою мовленнєвого розвитку. Педагогічний часопис Волині. 2016. № 1. С. 106–110.
5. Черніченко Л.А. Рання логопедична корекція: навч.-метод. посіб. Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань: Візаві. 2020. 150 с.
6. Шульженко Д.І. Дизонтогенетичні аспекти ранньої корекційно-педагогічної роботи в соціально-реабілітаційних центрах. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. пр. 2004. № 1(3). С. 494–499.

REFERENCES

1. Vozchukova N. (2014) Formuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti u starshykh doshkilnykiv iz dytiachym tserebralnym paralichem zasobamy komunikatyvnykh vprav. [Formation of communicative competence in older preschoolers with cerebral palsy by means of communicative exercises] Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. - Scientific journal of the M. Drahomanov NPU Series 19: Correctional pedagogy and special psychology, 5. 18–26. [in Ukrainian].
2. Manko N. (2014) Abilitatsiina ta korektsiino-rozvyvalna robota z ditmy rannoho viku iz orhanichnymy poshkodzhenniamy TsNS. [Rehabilitation and corrective and developmental work with young children with organic damage to the central nervous system] Pedagogichni nauky: zb. nauk. pr. - Pedagogical sciences: coll. of science paper, 65 (Vol 1). 407–413. [in Ukrainian].
3. Martynenko I. (2016) Osoblyvosti komunikatyvnoi diialnosti ditei starshoho doshkilnoho viku z systemnymy porushenniamy movlennia: monohrafiia. [Peculiarities of communicative activity of older preschool children with systemic speech disorders: monograph]. 304 p. [in Ukrainian].
4. Melnyk I., Resnianska U. (2016) Rozvytok movlennia ditei rannoho viku iz zatrymkoiu movlennievoho rozvytku. [Speech development of young children with delayed speech development] Pedagogichnyi chasopys Volyni. – Pedagogical journal of Volyn, 1. 106–110. [in Ukrainian].
5. Chernichenko L. (2020) Rannia lohopedychna korektsiia: navch.-metod. posib. [Early logopedic correction: educational method. manual] Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny. - Uman state ped. Pavlo Tychyna university. 150 p. [in Ukrainian].
6. Shulzhenko D. (2004) Dyzentohenetychni aspekty rannoi korektsiino-pedahohichnoi roboty v sotsialno-reabilitatsiinykh tsentrakh. [Dysontogenetic aspects of early correctional and pedagogical work in social rehabilitation centers] Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zb. nauk. pr. - Actual problems of education and upbringing of people with special needs: coll. of science paper. 1(3). 494–499. [in Ukrainian].